

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕРИФРАЗОВИХ НАЙМЕНУВАНЬ

У статті досліджено етимологію перифразової номінації, описано особливості функціонування перифразів у різні історичні епохи та з'ясовано функціональне навантаження перифразових найменувань на синхронному етапі.

Ключові слова: перифраз, перифразові номінації, евфемістичний перифраз, табу.

Актуальним питанням теорії вторинної номінації є з'ясування причин появи перифразових найменувань та динаміки й характеру змін у спектрі виконуваних ними функцій на різних історичних етапах. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлені в працях О. О. Потебні, Л. М. Синельникової, Г. З. Розанової, Г. М. Моложай, М. П. Коломійця, Є. С. Регушевського, О. С. Юрченка, Ю. І. Кобилянського, Н. М. Сологуб, Т. І. Битевої та ін., однак докладно в наукових розвідках вона досі не представлена.

Мета статті полягає в з'ясуванні причин появи й активного використання в мовленні перифразових номінацій та описі спектра їхніх функцій.

Поява перифразових номінацій зумовлена екстралінгвальними чинниками. Витоки їх варто шукати в міфологічному світогляді первісної людини з притаманною йому магією слова, яка полягає у вірі в існування реального зв'язку між вербальним позначенням і позначуваним, завдяки чому через слово можна так само вплинути на річ або людину, як і через безпосередній фізичний контакт [4, 156]. Саме зпервісними забобонами пов'язане виникнення табу – заборони на вживання певних слів і, як наслідок, поява перших перифразувань первинних назв (евфемістичних). За Е. Бенвеністом, основна причина появи

одиниць вторинної номінації на цьому етапі розвитку людства полягала в прагненні уникнути конфлікту з тим явищем, ім'я якого перифразували [2, 202, 374].

На думку О. В. Євдокимової, у розвитку перифразування можна виокремити три хвилі. Перша пов'язана з уявленнями первісної людини, друга – з життям у суспільстві, яке вимагало уникати певних назв з метою дотримання встановлених етичних норм, третя – із сьогоденням, коли перифраз стає активним засобом мовного впливу [3, 21–23]. Варто трохи уточнити наведену періодизацію. Названа дослідницею друга хвиля стосується евфемістичних перифразових найменувань і випускає з уваги перифрази, які виконують інші функції. Функціонування перифразових номінацій у суспільстві зумовлене не тільки етичними потребами, виразним свідченням чого є античні теорії мови й стилю. Наприклад, у

«Риторикі до Геренія» зазначено, що вживання перифразів сприяє піднесеності стилю, красі висловлення (за умови, якщо вони позбавлені пихатості й бундючності) [1, 224], тобто має естетичну функцію. Оскільки за античних часів риторика вважалася красою стилю одним з основних чинників впливу на аудиторію, то можна зробити висновок, що перифразові одиниці вже тоді були одним з інструментів вербального впливу. Перифрази як елемент прикрашення активно функціонували в часи класицизму, позначеного особливою вимогливістю в доборі мовних засобів.

Подібність перифразових номінацій до загадки стала вагомим чинником активного їх використання в епоху бароко, серед характерних рис поезії якої відзначають інакомовність, тобто називання поняття новим і неочікуваним способом з метою подолання пасивності читача через залучення його до активного пошуку [8]. Для барокового стилю перифраз став не тільки засобом декору та описового називання предмета у випадку, якщо «забув слово» [7, 211], а й одним з чинників створення підтексту, «другого дна» твору [8], тобто передачі імпліцитної інформації.

Порівняно з попередніми періодами до причин активного функціонування перифразових номінацій сьогодні додано ще одну – виразний конотативний (зокрема оцінний) компонент їх значення. Наприклад, Н. М. Сологуб серед чинників комбінування перифразів називає такі: підсилення емотивно-оцінних якостей мовлення, поповнення арсеналу експресивних засобів, «освіження і збагачення виражальних ресурсів, збагачення змісту поняття, яке замінюють», вияв ставлення автора до позначуваного [11, 100]. Джерело поповнення засобів перифразової номінації вбачають у індивідуально-авторському, образному сприйнятті світу й особливостях мислення кожного індивіда [5, 25], тож закономірно, що чим важливішим для мовця і яскравішим є позначуване, тим більше оказіональних найменувань (зокрема перифразових) воно отримує.

На сьогодні функціональний спектр перифразових номінацій є дуже широким.

Основна функція перифразових одиниць номінативно-атрибутивна: на відміну від слова, яке може тільки називати певне поняття (*небо, земля, сонце, вікно, кімната, вхід* тощо), перифраз ніколи не виконує номінативну функцію ізольовано, інакше зникає мотив використання перифразового найменування замість первинного.

Традиційно вважають, що перифрази поєднують номінацію з такими додатковими функціями [9, 74–75]:

оцінною, наприклад: *Згадаймо і здригнімося над тим, чому большевицький узурпатор Ленін підписує 1918 р. указ про побудову в Москві пам'ятника нашому поету-мученику, розп'ятому на імперській Голгофі* (Т. Шевченко; С. Караванський, с.110); *Ці обласкані Кремлем яничари на дух не переносять критики на адресу суржиків* (газетяр; С. Караванський, с.100);

• декоративною (поетичні перифрази): *Сафарі для Мельпомени* (заголовок);

«Золотий Лев»; ДТ, 2006, № 37, с.16); **Ковчези України**(заголовок; карпатські церкви; ДТ, 2006, № 23, с.19);

Земля, поцілована Богом(дельта Дунаю; Публіцистика, с.392);

- ігровою, комічною (наприклад, жартівливі перифрази): **Весняний авітаміноз української нафтової галузі** (щорічна бензинова криза; ДТ, 2008, № 14, с.1); **Близько місяця Одеса слухає дивні арії з опери** (адміністративні сварки; ДТ, 2010, № 22, с.14); **Канал імені Володі Маленького** (заголовок; СТБ; ДТ, 2011, № 12, с.13);

- естетичною (перифразові найменування, наприклад, дають змогу авторові уникнути тавтології): **Червоногвардійський поет Ігор Дах – автор десятка книжок. Половина з них для дітей, що дуже важливо в умовах кризи нашого книговидання. Не так давно І. Дах зробив ще один подарунок для найменших читачів: ...видав збірку «Вересневі нотки»** (ЛУ, 2007, 19 кв., с.6);

- евфемічною (або криптологічною): **Доросла хвороба у дитячому закладі** (заголовок; сифіліс; ДТ, 2006, № 1, с.6) чи навпаки дисфемічною (**Солодкий «лохотрон»**)(ринок новорічних подарунків; ДТ, 2006, № 1, с.11); **Програма здирництва**(програма розвитку книговидання; ЛУ, 2007, № 14, с.1));

- пояснювальною: **Маю можливість порівняти «Марію» з іншими й можу сказати, що цей фестиваль – свято діалогу культур, єднання творців різних напрямів і жанрів, свято мистецтва**(фестиваль «Марія»; ЛУ, 2008, № 50, с.5); **На Другий Київський міжнародний кінофестиваль на один день зазирнув Олексій Серебряков, актор, кого по праву зараховують до головних облич сучасного російського кіно** (ДТ, 2010, № 20, с.12).

Кожна перифразова одиниця виконує названі функції не окремо, а в комплексі, наприклад, перифраз **передова «валяльниця-прядильниця»** (ДТ, 2010, № 49, с.10), використаний для називання письменниці Л. Дашвар, дає негативну оцінку її творчості, прирівнюючи останню до звичайного ремесла. Оскільки оцінка висловлена не прямо, а опосередковано, через асоціації, пов'язані з відповідними явищами радянської дійсності, то перифраз можна кваліфікувати як евфемістичний. Водночас перифразова одиниця

містить і пояснення негативного ставлення автора до творчості письменниці: означення *передова* вказує на те, що вона багато і швидко пише, а головний компонент *валяльниця-прядильниця* свідчить про якість її літературної продукції. Перифраз має іронічне забарвлення. Перифразова одиниця **тренажер розуму та емоцій** (книга; брати Капранові, с.65), з одного боку, передає авторську оцінку ролі денотата в житті людини та пояснює, що вона зумовлена великим значенням книги для розвитку інтелектуальних здібностей та духовних якостей, а з іншого – виконує ігрову функцію шляхом метафоричного зіставлення понять ідеальної та матеріальної сфер.

Названі стилістичні функції перифразових номінацій підпорядковані їх загальній прагматичній (маніпулятивній) спрямованості, яка полягає у впливі на емоційно-вольову сферу реципієнта. Тому доречним видається зауваження О. В. Євдокимової про те, що в публіцистичному дискурсі основна метавикористання перифразових найменувань полягає у висловленні осуду, оцінці схвалення тощо [3, 75]. Варто уточнити, що автор не тільки прагне висловити власне емотивно-оцінне ставлення, а й вплинути на формування відповідного стану або ставлення в читача. Особливу увагу О. В. Євдокимова звертає на перифрази, які виконують функцію звинувачення. Такі одиниці дають змогу авторові як висловити своє ставлення, так і «обережно, завуальовано звинуватити ту або іншу сторону... у певному негативному вчинку або ситуації» [3, 79]. Ступінь очевидності звинувачення може бути різним, наприклад: **Суспільство споживання** (княни; ДТ, 2008 № 20, с.2); **Не тому шкода, що розкалялися, а тому, що шубовснули в новунастку, в безоглядну віру руйначам Вітчизни і слугам західної тьми...** (політики «Нашої України»; ЛУ, 2007, № 8, с.3); **Тому коли сьогодні опозиціонери закликають до позачергових виборів, вбачаючи в них панацею від знищення країни, хочеться їх запитати: «...Ви плануєте знову взяти участь у традиційному змаганні хто підкине бабусям крапичий продуктивний набір або банкнуто більшого номіналу?»**(українські вибори; ДТ, 2010, № 20, с.14).

Сугестивний потенціал перифразів зумовлений їхньою здатністю здійснювати активний вплив на емоційно-вольову сферу реципієнта через певні асоціації, образи, стереотипи, різні типи імпліцитної інформації тощо. Названі чинники є стимулами, які викликають емоційно-оцінні реакції, що стають тлом для подальшого сприйняття інформації та впливають на формування ставлення до неї. Наприклад: **Про армію нескорених – мовою світлин** (заголовок; УПА; ДТ, 2008, № 20, с.21). Мета автора – сформувати героїчний образ бійців Української повстанської армії, задля чого він комбінує таку вторинну номінацію, що акцентує рису, яка викликає захват у людей незалежно від обставин (*нескорений* – «який не хоче коритись кому-небудь, якого не підкорили») [10, 5, 383]. Оскільки концепти *свобода* / *неволя* відіграють важливу роль в українській культурі, то за їхніми вербальними сигналами історично закріпилися відповідні емоційно-оцінні реакції. Тому незалежно від ставлення до денотата перифразова одиниця, яка до того ж вжита у сильній позиції (претекстовій – у заголовку) і ще не декодована читачем, актуалізує схвальну оцінку й позитивні емоції, крізь призму яких реципієнт, за задумом автора, і має сприйняти предмет повідомлення. Крім того, лексема *нескорений* є засобом посилення експресивності найменування через тяжіння до високого, урочистого стилю, що також є прагматичним чинником. Використаний у заголовку **Оселя пітьми**

(божевілля; ЛУ, 2008, 12 черв., с.7) перифраз побудований на основі вкоріненого усвідомості людей уявлення про те, що розум – це світло, а божевілля – морок. Він має виразне експресивне забарвлення і є сильним емоційним подразником. Це зумовлено тим, що однією з основних асоціативних реакцій реципієнтів на подразник *темрява є страх* [6, 1, 316]. Крім того, вона асоціюється з невідомістю, незнанням, сумом, тугою та злом.

Перифраз *узаконена епідемія* (туберкульоз; ДТ, 2008, № 23, с.1) скомпонований на основі знань адресанта мовлення про те, що 1995 року ВООЗ оголосила про епідемію туберкульозу в Україні (сьогодні країна посідає перше місце за рівнем смертності через цю хворобу). Нормативно-правова база профілактики й лікування туберкульозу в державі нібито забезпечена, але насправді проведені запобіжні заходи недостатні. Традиційним у суспільстві є уявлення про те, що у разі розпалу епідемії держава має задіяти всі можливі ресурси на її припинення. Щоб підкреслити аномальне ставлення до цієї проблеми в Україні (зокрема, бездіяльність уряду), автор komponує вторинне найменування, яке контрастує зі стереотипним уявленням. Означення *узаконена* має подвійний зміст: з одного боку, говорить про те, що уз'язку з цією проблемою прийнято багато нормативно-правових актів, а з іншого, стверджує, що бездіяльністю уряду дано офіційний «дозвіл» на поширення епідемії. Отже, етимологія перифразових номінацій має давнє коріння: її витoki потрібно шукати у вірі в магічні властивості слова та явищі евфемії, тому історично першими були евфемістичні перифразові найменування, які функціонували на місці табуйованих первинних назв. Сьогодні функції перифразів значно ширші. Крім власне номінативної, вони виконують низку стилістичних функцій: оцінну, декоративну, ігрову, естетичну, пояснювальну тощо, а отже, є одиницями не тільки номінативними, а й стилістичними зі значним прагматичним потенціалом.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на з'ясування особливостей функціонування перифразових найменувань у текстах різних стилів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Античные теории языка и стиля : [антология / перевод с древнегреч. и лат., общ. ред. О. М. Фрейденберг; вступит. ст. М. Троцкого, С. Меликовой-Толстой]. – СПб. : Алетей, 1996. – 362, [1] с.
  2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмил Бенвенист / [ред. Ю. С. Степанов]. – М. : Изд-во «Прогресс», 1974. – 448 с.
  3. Евдокимова Е. В. Прагматический и лингвокультурологический аспекты перифраз и сходных стилистических приемов в газетно-журнальном дискурсе (на материалах прессы Великобритании и США) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04
- «Германские языки» / Евдокимова Елена Владимировна. – Иркутск, 2008. – 172 с.
4. Лосев А. Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 272 с.
  5. Малажай Г. М. Сучасная беларуская мова : Перыфразы [вучеб. дапаможнік для філал. фак. пединститутаў] / Г. М. Малажай // [пад рэд. Ф. М. Янкоўскага]. – Мн. : Выш. школа, 1980. – 96 с.
  6. Мартінек С. В. Український асоціативний словник: у 2 т. / С. В. Мартінек. – [2-е вид., стереотипне]. – Львів : ПАІС, 2008. – – Т. 1. : Від стимулу до реакції. – Львів : ПАІС, 2008. – 344 с.
- Т. 2 : Від реакції до стимулу. – Львів : ПАІС, 2008. – 468 с.
7. Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII століття та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / В. П. Маслюк. – К. : Наукова думка, 1983. – 236 с.
  8. Михайлов А. В. Поэтика барокко : завершение риторической эпохи [Электронный ресурс] / А. В. Михайлов // Историческая поэтика : Литературные эпохи и типы художественного сознания : сб. статей / отв. ред. П. А. Гринцев. – М. : Наследие, 1994. – С. 326–391. – Режим доступа до ст. : http://www.philol.msu.ru/forlit/Pages/Biblioteka_Mikhailov_Baroque.html
  9. Москвин В. П. О разновидности перифразы / В. П. Москвин // Русский язык в школе. – 2001. – № 1. – С. 74–77.
  10. Словник української мови : в 11-и тт. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1970–1980.
  11. Сологуб Н. М. Перифрази // Мовний світ Олеси Гончара / Н. М. Сологуб. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 100–110.
  12. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. Дзеркало тижня, 2006-2011. – ДТ.
2. Літературна Україна, 2007-2009. – ЛУ.
3. Капранов В. Закон Братів Капранових : збірка статей / В. Капранов, Д. Капранов. – К. : Зелений пес, 2007. – 240 с. – брати Капранові.
4. Караванський С. Книга-журнал одного автора / Святослав Караванський. – Л. : БаК, 2010. – 240 с.
5. Публіцистика незалежної України : хрестоматія / [упоряд. О. К. Глушко, В. О. Карпенко]. – К. : Ун-т «Україна», 2009. – 505 с.

В статье исследована этимология перифрастической номинации, описаны особенности функционирования перифразов разных исторических эпох и выяснена функциональная нагрузка перифрастических наименований на синхронном этапе. Ключевые слова: перифраз, перифрастическая номинация, евфемистический перифраз, табу.

In the article etymology of periphrasal nomination is distinguished, functional peculiarities of periphrasis in different historical periods are described and functional capacity of periphrasal names on the synchronous phase is elucidated.

Key words: periphrasis, periphrasal nominations, euphemistic periphrasis, taboo.